

Євген ПАЦЕНКО

ПРОБЛЕМИ І ЗАВДАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ ЕТНОГЕНЕЗУ ХОРВАТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Розглянуто головні напрями вивчення проблеми етногенезу хорватів — в історичному розвитку, вказано на деякі головні праці хорватських та іноземних дослідників. Український контекст висвітлено як потребу комплексного міждисциплінарного дослідження українських і хорватських вчених. Викладено положення здійснених досліджень і вказано на сфери подальшого вивчення.

Ключові слова: етногенез хорватів, українсько-хорватські зв'язки, Дубровник, Рагуза, міф.

© Є. ПАЦЕНКО, 2014

ISSN 1028-5091. Серія філологічна. № 3 (117), 2014

Проблема походження хорватів — одна з давніх і складних у науці як Хорватії, так і за її межами. Спроби осмислення власного походження, особливо тлумачення етноніма *хорват* присутні в хорватській суспільній думці ще часів відродження і наступних епох. Різні назви, які пов'язують з хорватами, або з коренем, близьким до цього етноніма, присутні в джерелах давнього походження, середньовічній літературі. Тема хорватського етногенезу і, зокрема, інтерпретація імені хорватів належить до перманентних у славистиці. Наука упродовж становлення і розвитку в різні часи пропонувала різні тлумачення, внаслідок чого появилася велика кількість літератури, огляд якої потребував би окремої уваги. Зараз же зазначимо лише головні тенденції, що умовно вимальовуються в узагальненнях як слов'янська/неслов'янська, міграційна/автохтонна теорії — щодо проблеми хорватського етногенезу. Проблема етимології етноніма охоплює велику географію, широкий часовий простір, з яким пов'язується це ім'я, внаслідок чого створено чимало версій щодо значення цього імені. В цілому ж, дозволимо собі порівняння, що зазначені проблеми етногенезу й етимології назви хорватів до певної міри схожі з аналогічною проблематикою походження та змісту назви українців-русинів. Відзначимо головні контури цієї проблеми перш за все в історіографічному аспекті.

Суспільно-політичний фактор — також як і в українському випадку — виступає константною детермінантою, що зумовлювала контекст апології тих або інших теорій. У хорватській історіографії — через подібну до української ситуації — втрату державності в середньовіччі (битва в 1097 р. біля містечка Гвозд, де загинув останній хорватський король Петар Свачич) проблема відновлення державності пронизує національну, політичну думку в її розвитку упродовж століть. За умов оточення войовничими неслов'янськими силами, такими як венеціанська, угорська, австрійська, османська, актуалізується ідея слов'янської консолідації, відома як хорватський славізм. Осмислення себе як частини великого слов'янського світу стає міфологемою, а потім ідеологемою, що присутнє в хорватській суспільній, політичній думці від середньовіччя до середини ХХ ст. і має різноманітні відображення в історії писемності: легенди, твори, трактати відомі як рефлексії ренесансного, барокового, просвітительського, романтичного сецесійного, інтернаціоналістичного славізму. Подібні переконання не могли не

позначатися на методологічних засадах дослідження хорватського етногенезу. Відзначимо головні моделі тлумачень.

Однією з найбільш виражених інтерпретацій походження хорватів є слов'яно-карпатська теорія. З нею пов'язує цю проблему славістика XIX ст., зокрема і хорватська наука, яку представляють історик Франьо Рачкі, філолог Ватрослав Ягич та інші. У славистиці ствердилася думка, за якою хорвати, разом з іншими південними слов'янами, що вже виступали сформованими племенами, з'явилися на просторі сучасної Хорватії як сформоване плем'я хорватів — у результаті міграцій з регіону північніше від Карпат. Слов'янське походження хорватів відстоював Ягич, вказуючи на безперервність мови, слов'янської за походженням.

Заперечення слов'янського походження хорватів, твердження, що це окремий неслов'янський етнос, який з'являється разом зі слов'янами, існує паралельно зі слов'яно-карпатською теорією і особливо актуалізується під впливом політичних факторів. З кінця XIX і упродовж минулого століття загостріюються хорватсько-сербські відносини, викликані прагненням осамостійнення Хорватії, що офіційний Белград намагався прискати різними засобами. Один з аргументів потреби збереження югослов'янської державності з центром у Белграді базувався на ідеї слов'янської єдності. Ця ідея, тобто славізм як основа, була значною мірою близька до російського панславізму, по суті панрусизму, на який орієнтувалися певні політичні кола сербської еліти. Зокрема, і з причин заперечення політичного фактору в югославізмі, серед деяких опозиціонерів сербоцентризму, у хорватському середовищі зростає твердження про неслов'янське походження хорватського етносу. Така думка у міжвоєнній роки минулого століття виражалася, зокрема, в готській теорії [21; 22; 39]. В її основі — твердження про генетичну пов'язаність хорватів з германськими готами, що засновувалося на деяких середньовічних джерелах, але в цілому апологія германізму була значною мірою викликана і політичними факторами. У подібному контексті виникає, поширюється й утримується також іранська теорія, за якою давні хорвати мають іранське походження. Її прихильники також посилалися на деякі писемні джерела, елементи в хорватській культурі, що інтерпре-

тувалися як іранізми. Згадувані теорії неслов'янського походження хорватів особливо актуалізовані в період існування Незалежної держави Хорватії (1941—1945).

З перемогою іншого тоталітарного режиму, російсько-радянського, який з 1945 р. здійснює інформаційну інтервенцію на територіях створеного комуністичного блоку, знову актуалізується слов'янська тема, що в початковому періоді більшовизму не викликала великого інтересу, сприймалася проявом старого режиму. З 1945 р. ця тема набуває великого пропагандистського значення і стає важливою ідеологемою в період холодної війни як один із засобів протистояння ідеологій. Відновлюється російський славізм як панрусизм. Ця ідеологема відобразилася і в комуністичній пропаганді як продовження російської великодержавності дожовтневого періоду з його наповненням радянською ідеологією [1]. З 1945 р. і до зламу радянської системи на початку 1990-х рр. слов'янська проблематика експлуатується як пропагандистський засіб, що називаємо радянським славізмом, який відповідно позначився на методологічних засадах у вивченні слов'ян. З одного боку, це посилювало розвиток славістики, з іншого — неминуче мало ідеологічне спрямування, що відображалася на наукових інтерпретаціях з помітною глорифікацією слов'янського фактора.

В 1945—1948 рр. продукція радянського славізму захлинула інформативний простір ФНРЮ¹, де головну роль відіграла російсько-радянська інформація. Слов'янська тема постає складовою в ідеології слов'янсько-соціалістичного єднання, що мало на меті пропаганду зміцнення проросійської ідеології. Серед численних проникнень соціалістичних творів перекладалися також російські видання на тему слов'янського походження, частіше популярного змісту, з метою витиснення попередніх неслов'янських теорій [45]. Подібна інформаційна інтервенція тривала до 1948 р., коли розпочався радянсько-югославський конфлікт, який призвів до припинення контактів з радянським блоком. Однак, в соціалістичній Югославії, попри декларування апології іншого, всупереч радянському (догматичному) погляду на марксизм, ідеологічні засади і практика, зокрема репресивна, значною мірою були схожі до ра-

¹ ФНРЮ — 1946—1963 рр.; СФРЮ — 1963—1992 рр. — Прим. ред.

дянської методики. Це відображалося і в національній політиці, де попри декларування «братерства і єдності» народів країни зберігалася домінація політичного центру (Белград), заперечення інших національних проявів, звинувачування у націоналізмі, де стан Хорватії певною мірою був подібний до стану України. Така політика позначалася і на засадах історії щодо проблеми етнічного походження. Вже після 1945 р. прихильники згадуваних неслов'янських теорій етногенезу зазнали репресій, а в проблематиці походження панувала слов'янська концепція.

Головні позиції хорватської історичної науки в СФРЮ відображає колективна праця *Історія народів Югославії* [14]. В ній поновлюються і дещо моделюється домінанта славістики попереднього століття: хорвати виникають в результаті заселення слов'янами Балканського півострова. Югослов'яни формуються у прабатьківщині — за Карпатами, звідти прийшли на Балкани. Вони багато перейняли від доіндоєвропейського населення Карпат. Прабатьківщина слов'ян знаходиться в регіоні, що окреслюється географічними локаціями: Одра—Балтика—Наддніпрянина—Карпати; рух з карпатських регіонів у напрямку західних земель розпочинається з V ст., а масові переселення з берегів Подунав'я відбуваються після поразки Атили; міграції на югослов'янські землі здійснюються з VI ст. за умов боротьби з Візантією; хорвати проникають на приадриатичний простір з аварами, коли слов'яни поступово розселяються на Балканах з VII ст. В цілому, таке бачення не відрізнялося від радянської позиції.

Згадувані неслов'янські теорії з гострим запереченням слов'янського походження хорватів залишалися присутні в еміграційних середовищах, а їхні прояви в соціалістичній Югославії сурово переслідувалися як прояв хорватського націоналізму.

З падінням комуністичної системи, що в Хорватії було сприйнято як можливість втілення ідеалу незалежної держави і що супроводжувалося кривавою війною на постюгославському просторі упродовж 1991—1994 рр. (остаточна інтеграція окупованих хорватських земель закінчилася в 1995 р.), знову актуалізується проблема етногенезу. В хорватському суспільстві спостерігалися процеси, до певної міри схожі до українських, перш за все — у прагненні переосмислити власну національну ідентичність. Че-

рез утиснення колишнім режимом думок, протилежних офіційній ідеології, посилюються прагнення заперечити, дискредитувати попередні наукові авторитети, нормативні праці тощо. Проте подібні ініціативи нерідко призводили до екстремістських явищ, до формування націоналістичної міфології, в чому помітну роль відігравали ентузіасти без відповідної фахової підготовки. Знову актуалізується іранська теорія [9; 24; 35; 37; 38; 39; 42; 44] або ж на протилежність міграційним теоріям відстоюється думка щодо автохтонності хорватів, що безперервно перебували на хорватських землях і не мають відношення до слов'ян, Карпат і т. ін. [26].

В хорватському академічному середовищі подібні твердження не сприймаються, заперечуються, водночас відбуваються різні корегування попередніх позицій як закономірний розвиток подальшого дослідження проблеми етногенезу. Книга з питань хорватського середньовіччя відомого історика Нади Клаич показова в цьому плані [23]. Дослідниця вказує на безперервний процес (*kontinuiranost*) розвитку життя на приадриатичному просторі від антики до середньовіччя і ставить питання: звідки прийшли і як рухалися хорвати в VI—VII ст., коли з'явилися на теренах сучасної Хорватії? Важливе питання має з'ясування локації Білої Хорватії, згадуваної Порфірогеном. Авторка вважає, що йдеться про територію Малої Польщі біля Кракова. За її припущенням, хорвати прийшли з Карантинії як вже похрещений народ, при цьому вона відкинула ірансько-кавказьку, готську теорії.

Не без полемічного ставлення до поглядів Н. Клаич у 1989 р. було проведено конференцію, за матеріалами якої опубліковано збірник, що його упорядкував дослідник середньовіччя на філософському факультеті і тодішній декан Загребського університету Невен Будак. З вміщених текстів відзначимо деякі: так, М. Суич, опонуючи згаданій дослідниці, зазначає, що головне питання в проблемі середньовіччя — не звідки прийшов, а як формувався народ, враховуючи роль субстрату; при цьому розрізняються *слов'яни* і *хорвати* — одні й другі опинилися тут внаслідок переселення, але заперечується провідне значення аварів у процесі проникнення слов'ян на Балкани. Австрійський історик Walter Pohl визнає: етногенез хорватів — одне з найпроблематичніших питань ранньої історії центральної

та східної Європи, про що в історіографії багато дискутувалося. Думка автора щодо цієї проблеми зводиться до наступних тез: переселення датується роками біля 600 або 800 рр., приписується слов'янам, іранцям або аварам; зводиться на великі міграції або на регіональний розвій, який пояснюється впливами сил аварів або франків; у процесі хорватського етногенезу відбувалося дві хвилі: у 600 р. — слов'янські групи населяють далматинські, проте не приморські, а гірські регіони, визнаючи зверхність над ними аварів; з поразкою аварів слов'яни перебувають під впливом франків; в організації протиставлення останнім слов'яни приймають ім'я неслов'ян — хорватів; формування етносу відбувається не як акт переселення, а як тривалий процес. Відомий історик Іво Голдштейн погоджується, що етногенез — це тривалий процес поширення, прийняття імені *хорват* в середовищі слов'ян; низка факторів (економічний, хрещення) вплинули на завоювання назви *хорват*. Філолог акад. Радослав Катичич наголошує на значенні філологічних джерел у вивченні питань історії. Історик акад. Луїо Маргетич вказує на необхідність розрізняти проблеми 1) інтерпретації етноніма хорват і 2) вузьку соціальну групу носіїв імені хорват, 3) появу самого хорватського народу на теренах нинішньої Хорватії [11].

Проблема залишається і далі актуальною, що засвідчують подальші публікації часто полемічного змісту, серед яких відзначимо праці згаданого Р. Катичича, який, зокрема, вказує на методологічні розбіжності дослідників. За його спостереженням, необхідно розрізняти моделі та ідеологеми. До останніх дослідників відносить ідеологеми як славізм, кроатизм (хорватизм), іранізм, германізм, автохтонізм, які відобразилися в підходах до цієї проблематики [19]. Як філолог, автор знову наголошує на значенні філологічних джерел, зокрема, пам'яток середньовіччя [18]. Також акад. Л. Маргетич у монографії «Прихід хорватів» полемічно підходить до попередніх тлумачень і вказує на необхідність перевірки точності відомостей Костянтина Порфірогена щодо хорватів; дослідник підтримує тези сучасної «австрійської школи»: хорвати — це соціальний шар, а не плем'я чи народ; вони були військовою гвардією в аварів, а після поразки аварів консолідували слов'ян, що прийняли їхню назву. За оцінкою історика, хорвати прийшли в Далмацію в кінці

VIII ст.; назва хорват пов'язана з Великою Болгарією, що охоплювала простір від Бугу до Дону; авари — складова військова сила Коврата-Кробата, у війську якого були Кробатовці/Хорвати — захисники Куврата; вони були військовою формацією аварів, підпорядкували слов'ян; з IX ст. відбувається формування хорватського народу в процесі його етногенезу [25].

Увага до проблеми хорватського етногенезу, присутня в зарубіжній науці минулих століть, має місце і в сучасному періоді. Досить активні австрійські дослідники. Так один із них О. Kronsteiner зазначав 1978 р., що хорвати — це аварці, військовий контингент, назва якого турецького походження. На думку автора, слов'янська теорія про Карпати як батьківщину хорватів — «фантазія романтичного тлумачення історії». Проте 2000 року відомий австрійський тюрколог А. Tietze вказав на безпідставність тверджень, що аварська — це турецька мова, а назва хорват — від імені Коврат. Своє тлумачення запропонував 1990 р. і відомий нам представник україністики в американській філології та історії О. Pritsak, за яким хорвати — плем'я торговців іранського походження. Показово, що в проблему хорватського етногенезу включаються молоді дослідники. З останніх (2000 р.) іноземних інтерпретацій — турецький історик О. Karataj, за яким хорвати — турецьке плем'я, що перебувало на прабатьківщині хорватів — в Галичині, з часом — слов'янізоване, а їхня назва — від імені Куврат [53]. Молодий австралійський історик хорватського походження Danijel Dzino також опублікував монографію про походження хорватів, прагнучи показати розвиток цього процесу з урахуванням ролі субстрату, особливо в приадриатичній Далмації [10]. Про інтерес до цієї проблематики свідчить і дослідження російського історика А.В. Майорова, який зосереджує увагу, як, до речі, й більшість істориків, на тлумачення свідчень Костянтина Порфірогена, і стверджує, що «Велика Хорватія» (Порфіроген) — це Східне Прикарпаття і, можливо, Закарпаття, звідки відбувалося переселення на Балкани семи хорватських родів, які були слов'янами; у Прикарпатті відбувалася слов'яно-сарматська взаємодія: хорвати звідси розселялися до Малої Польщі. Східнослов'янські хорвати і білі хорвати — різні, але від одного кореня:

білі — пішли до Вісли, в Далмацію, східні — залишилися в Карпатах [2].

Актуальність проблеми хорватського етногенезу засвідчують і найновіші дослідження, що засновуються на сучасних методах, зокрема в галузі молекулярної генетики. Відомий хорватській дослідник Драган Приморац, розглядає зазначену проблему з аспекту еволюційної, антропологічної генетики. Опубліковані результати спостережень, які створювалися групою дослідників і стосувалися генетичного відображення хорватської інформації, викликають велику увагу в Хорватії. Зроблено висновки, що «хорватська популяція, як і будь-яка інша європейська популяція, становить винятковий генетичний синтез. Більш як три чверті сучасних хорватських чоловіків — найвірогідніше нащадки давніх європейців, які прийшли на цей простір упродовж і після останньої льодової доби. Решта популяції — в головному, становить нащадків народів, які в цю частину Європи прибували південно-східним напрямом, в останні 10000 років, в основному — упродовж процесу неолітизації. «Так само, ми переконані, що найновіші технічні засоби, які базовані на засадах мікро-агау technology, допоможуть детальніше зрозуміти структуру хорватської популяції і аспекти її демографічної історії», — стверджує дослідник [54].

У контексті нашої теми особливий інтерес становить констатація, що 30% чоловіків із сучасної Хорватії мають предків, які на ці землі прибули зі східної Європи, в основному з території сучасної України та сусідніх країн, і це — як частина широкого міграційного процесу, який починається відлигою льодовиків за 5200 років тому і тривав аж до великих переселень слов'ян між V і VIII ст. [36].

Відзначена новітня методика вимагає співпраці з відповідними українськими науковими центрами, але вона і ставить питання про стан такого співробітництва, тобто історію і сучасні можливості українсько-хорватського наукового співробітництва в цілому. Зазначимо в загальних рисах головні етапи цих взаємин.

На основі передніх досліджень можемо стверджувати, що українсько-хорватські контакти слов'янського періоду можна віднести до найстарших контактів українського простору з іншими слов'янськими формаціями. Комунікації між нинішніми територіями України і Хорватії надзвичайно

давні і становили простір прадавніх міграцій, де слов'янський період є лише етапом у процесі цих зв'язків. Не входячи в цю тему, якої торкалися в інших публікаціях, вкажемо на новітній період, що стосується наукових контактів як важливої запоруки подальших досліджень проблеми. В цілому, історія наукового обміну — як інформацією, так і співробітництвом української і хорватської сторін — досить скромна у своїх результатах. Найбільш виражена участь української наукової, релігійної думки у хорватській відобразилася у барокову добу, коли українські греко-католики виступали в Римі за ідею діалогу між Римом і Москвою, що вплинуло на діяльність Юрая Крижанича [33], хорватського ідеолога створення подібного європейського християнського союзу. Упродовж наступних XVIII—XIX століть, з поступовим поглинанням імперіями українського і хорватського простору, контакти послаблюються.

Актуалізація міфологічної спадщини у фольклорі слов'ян, що дала низку збірок та спроб їхнього осмислення українськими романтиками від Харкова до Львова, певною мірою була відома хорватським представникам національного відродження, що вже наголошенням на *іліризм* вказували на значення субстрату в хорватському етнічному розвитку. Ознайомлення у другій половині XIX ст. з українським реалізмом перекладами творів Марка Вовчка, Осипа Федьковича супроводжувалося усвідомленням виразної спорідненості української і хорватської (континентальної частини) народної культури. Наукові контакти українських установ з хорватами посилюються і через належність підавстрійської України спільному з хорватами державному простору, що неминуче вело до ознайомлення з вивченням історичної спадщини, проте проблема етногенезу саме в порівняльному українсько-хорватському просторі ще не конкретизована. Адекватному сприйняттю України як окремої, національно своєрідної етнічної культури — з одного боку, сприяє усвідомлення історичної спорідненості, з іншого — гальмують імперські моделі ставлення до колонізованих народів. Такі ідеологеми неминуче передаються й науці, де славістика рефлектує імперську свідомість, як і традиційну славістичну конфронтацію захід (германська) — схід (російська) славістика. За таких умов окремі вчені нерідко переймаються деякими уявлен-

нями, термінологією імперського походження щодо української незалежності, що засвідчують погляди В. Ягича в період українських національних змагань з кінця XIX — поч. XX століття. Певною мірою і з цих причин важливі історичні результати діяльності українських вчених, у першу чергу М. Грушевського, який неминуче торкався проблем етногенезу і поняття Білої Хорватії, висловивши цікаві думки, залишалися невідомими хорватським науковим колам. Проте українська інформація поступово ставала доступна хорватським вченим — завдяки посиленню контактів західноукраїнських наукових осередків з хорватськими аж до 1939 року.

Із зростанням з кінця XIX ст. і надалі хорватсько-сербських політичних протистоянь, з прагненням хорватів до самостійності українське питання стає все більш актуальним як аналогія історичної долі українського і хорватського народів — з одного боку, і великодержавної політики Сербії як аналогії з Росією — з іншого. Попри перепони, які після 1917 р. офіційний Белград чинив щодо УНР в її прагненнях налагодити взаємини з югослов'янами, обмежував діяльність української еміграції у 1920-х рр. [6], ускладнював становище української діаспори з Галичини [34], цілеспрямовано протиставляв українську частину русинській як діаспорі попереднього періоду [5], в хорватському суспільстві зростає переконання про українців як історично споріднених з хорватами. Це питання мало здебільшого політичне забарвлення. Відповідно, проблема етногенезу, за умов посилення пропагандистської діяльності двох зростаючих тоталітарних режимів — нацистського і радянського, також отримує кольори політичних міфів. В Хорватії зазнає поширення згадувана готська теорія етногенезу, що, проте, не мало підтримки в академічних колах, які значною мірою перебували у мовчанні. З 1945 р. радянсько-російська ідеологія стрімко поширюється в Югославії, де проблема слов'янського етногенезу набуває ідеологічного значення, українська інформація не фігурує як видимий фактор, виступаючи лише ідеологічним фоном до російсько-радянської домінації. Наступний період охолодження відносин між СРСР і СФРЮ, що тривав з 1948 р. до поступового занепаду режиму в обох країнах, значно загальмував розвиток науки у напрямку українсько-хорватських відносин. Проте, після відомої *відлиги*, з початку 1960-х рр. періодично відновлювалися іні-

ціативи комунікацій. Вони розвивалися у межах ідеологізованої «дружби радянських та югославських республік», що мало за мету спрямувати югославську думку на радянський ідеологічний простір і що супроводжувалося стагнаціями або ж різними проявами комунікацій. Складовою такої програми була й дружба між УРСР та СР Хорватією, що дало кілька видимих результатів, зокрема в галузі культурного обміну, вищої освіти й науки². Ставилося питання і про введення хорватістики (сербо-хорватської мови, як тоді це називалося) у вузах. Якщо в Загребському університеті українська мова як факультатив викладалася з 1963 р. (до того викладання української здійснювався у 1944/45 рр.), в Україні сербо-хорватська мова не викладалася в жодному університеті. З 1970 р., у межах співробітництва між Загребськими і Київськими університетами, централізовано через Москву, було здійснено обмін студентами, що, однак, не мало систематичності³.

У процесі дегресії соціалістичних систем Україна і Хорватія відігравали схожу політичну роль значних чинників у розпаді колишніх державних конгломератів СРСР—СФРЮ, що, однак, у Хорватії супроводжувалося війною з надзвичайно трагічними наслідками. Останнє впливало на уповільнення розвитку двосторонніх відносин, які мали позитивний старт вже у тому, що Україна була першою країною-членом ООН, яка визнала незалежність Хорватії (11 грудня 1991 р.), а Хорватія, хоча ще не мала статусу загальноновизнаної держави, серед перших зарубіжних країн приєдналася (4 грудня 1991 р.) до привітання української Незалежності. Поштовх для ди-

² Зокрема, результатом такого співробітництва, що виявлялося в широкомасштабних заходах як Дні культури, у Загребі та Києві на початку 1980-х рр. було представлено виставки мистецтва. Пізніше це дало такий вагомий прояв як виставка у Загребі «Український авангард 1910—1930 рр.», перша за своїм обсягом і значенням виставка цього українського мистецтва в його історії з великою міжнародною конференцією і публікацією каталога з дослідженнями відомих українських і зарубіжних мистецтвознавців (*Ukrajinska avangarda, 1910—1930. — Zagreb, 1990*).

³ Автор цих рядків був відряджений з Київського до Загребського університету, проте, через національний рух у Хорватії був у 1970 р. залишений при Белградському університеті, що, зокрема, реалізувалося у монографії Євген Пащенко «Сто років у Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко». — К., 1995 [52].

намізації відносин дало відкриття посольства України в Загребі, куди передова група українських дипломатів прибула у січні-лютому) 1995 року.⁴ У світлі одного з завдань дипломатії — представлення України в країні перебування — здійснювалася робота щодо презентації України, її історії, культури, взаємозв'язків, актуальних процесів у країнах, що проголосили незалежність у посткомуністичному періоді. З 1996 р. було опубліковано низку видань у вигляді збірників, проведених конференцій при співробітництві українських і хорватських фахівців. Подібні заходи викликали помітний інтерес в Хорватії. Праці про Україну публікувалися як тематичні блоки в авторитетних виданнях або як окремі книжки [13; 28; 29; 31; 46; 48; 49]. Важливе значення мало порушення Посольством ініціативи щодо перетворення факультативного викладання української мови на кафедрі, що було прийнято хорватськими офіційними установами і реалізовано у 1998 р., коли введено викладання україністики як фахового предмета, що з часом перетворилося на нині діючу кафедру української мови і літератури філософського факультету Загребського університету⁵. Кафедра прагне виступати як координаційний центр у вивченні актуальних проблем українсько-хорватських відносин в їх історичному розвитку.

Окреслені деякі головні етапи і прояви українсько-хорватського співробітництва показують, що проблема хорватського етногенезу не ставилася як потреба співпраці наукових установ Хорватії та України і, якщо висвітлювалася, то в головному — фрагментарно, відокремлено. З метою актуалізації комплексного міждисциплінарного дослідження за участю широкого кола вчених різних галузей з обох сторін — в 1999 р. у Хорватії, з подачі українського посольства, була опублікована монографія хорватською мовою «Етногенез і міфологія хорватів у контексті України» [28]. Головні спостереження та положення роботи засновувалися на українському матеріалі, екстрапольованому на хорватський простір, деякі поло-

ження роботи виконувалися в Інституті мистецтвознавства, фольклору та енології ім. М.Т. Рильського НАМ України, мали апробацію в наукових публікаціях [3]. Головна концепція полягала в прагненні вказати наявність в культурі Хорватії окремих явищ архаїчного походження, які можуть бути реконструйовані з залученням матеріалу з українських джерел як генетично або типологічно споріднених, і що вимагають компаративного дослідження. Поглядом з української перспективи констатовано, що на просторі Хорватії присутні різні сліди міфологічної культури, що мають окремі паралелі в українській культурі, які в хорватській науці, на жаль, недостатньо вивчені саме в плані реконструкції дохристиянського духовного світу слов'ян. Українська інформація має значення з низки причин, що висвітлюються в згаданій монографії. У першому розділі «Український простір» підрозділ «Чому Україна?» пояснює мотивацію постановки проблеми — значення українського матеріалу як важливого компонента в загальній інформативній базі реконструкції хорватського етногенезу. Специфіка українського контексту пояснюється, зокрема, і роллю географічного фактора, особливостями українського простору, який закінчує великий степ як своєрідний «маршрут сонця» зі сходу на захід, і яким відбувалися численні міграційні процеси, що відобразилися в українській ономастиці від східних степів до Карпат. На цьому маршруті в різних формах відгукуються назви з умовно названою групою *хор-*, які своєю частотністю, відображеною в ономастиці, могли б бути пов'язані з назвою *хор-ват*.

У розділі «Сліди хорватів на українському просторі» відзначено велику кількість в історії слов'янської філології тлумачень назви *хорват* і запропоновано три аспекти інтерпретації. Лінгвістичний: назва має глибоко архаїчне походження, становить варіацію назви поняття, що типологічно схоже до назви *русь-*. Обидві форми перейняті слов'янськими племенами від дослов'янських етнічних формацій. Останні з таких мігрантів належали до іраномовних груп, що опинилися на просторі нинішньої України, привабливої своїми пасовиськами представникам скотарської традиції, серед яких виділялися вершники як особлива соціальна категорія архаїчних суспільств. З цим суспільним фактором пов'язаний соціальний аспект інтерпретації, що вказує на елітарність вершників, які своєю мілітантністю підкорювали

⁴ Перебування на посаді першого секретаря Посольства України у Республіці Хорватія з січня 1995 до березня 2000 р. дало змогу автору цієї статті подати з посольства 7 книжкових видань, спрямованих на посилення українсько-хорватських взаємин.

⁵ Електронна адреса кафедри: <http://www.ffzg.unizg.hr/slaven/ukrajnistika/>

низові структури племен, поліетнічні за своїм складом, і що приймали назву-ім'я силових структур. Вони ототожнювали свою назву з тотемом, що обожнювався як верховне божество у мілітантній традиції, що відкриває третій аспект інтерпретації — міфологічний. Вершники переносили прадавній культ верховного божества завойовників, пов'язаного з космогонічними міфами. Центральною фігурою цих міфів є образ сонця в його різних іпостасях. Солярна міфологія на величезному просторі її відображень, в географічних межах відомих міграцій з іраномовного простору відгукується у назвах групи *русь-*, *хорос-*, *хрс-*, *хорс-* і т. д., які типологічно схожі рефлексією культу верховного божества завойовників. Ця назва у відзначених групах фонетично варіюється на величезному просторі міграцій, відгукнувшись в українській ономастиці амплітудою змін від *рось-русь* до *хр-хрс-*, що потребує конкретного висвітлення. Іраномовні вершинки — скіфи, сармати, з якими пов'язаний цей культ і назви, — лише одні з пере/носців культу і назви, що мають прадавнє коріння — подібно до солярної міфології, що, зокрема, відгукується й у фонетичних варіаціях імен *руси*, *хорвати*. Подібно до того як формації вершників мали універсальне, загальне поширення, їхнє божество було пов'язане з головним, найбільш видимим астральним тілом — сонцем, культ якого існував віками, а з ним і назва. Таким чином, назви хорватів або русів, що присутні в українській ономастиці — це назви соціальних груп русичів, хорсів як гвардії військових сил, які підкорювали різноплемінні соціальні маси в одну іменну групацію — державності Русь або тих, що вклонялися Хорсу. З цим божеством можливо пов'язувати назву хорватів. Останні, будучи меншою силою, хоч і споріднені (слов'яно-іранським взаєминами) з русичами, перебували під їхньою домінацією, що може ілюструвати ієрархія божеств в так званому пантеоні князя Володимира, де за Перуном згадується Хорс. Ті, що обожнювали Хорса, будучи підпорядковані русичам, намагалися поступово звільнитися від цієї залежності. Такий процес міг би відображати маршрут поступової міграції імені *хор-с-* від сходу, зокрема у загадках у Танаїсі, до Києва, Карпат і далі — до приадриатичної вертикалі сучасного хорватського простору. Проте цей процес відбувався не одноразово, а хвилями, у великих часових амплітудах, що, зокрема, могла б ілюструвати й топонімія з українських джерел.

У підрозділі «Український шлях хорватів» зроблено спробу прослідкувати цей процес, який далеко неоднорідний і неодноразовий, а простягнувся на великі часові періоди, пов'язані і з солярним культом, і з історичними процесами глибокої архаїки. Окремі топонімічні сліди тлумачаться як віддзеркалення таких глибинних процесів. Зокрема, це — напис на плиті у м. Танаїс на Дону, поступове пов'язування іраномовних номадів з ранньослов'янськими племенами у формації антів, різні варіації групи *рос-*, *хорс-* у назвах роксолани, руси та ін. Назва Київ розглядається як топонім з відображенням не імені певного слов'янського вождя-князя Кия, а як топонім із слідами міфологізації, як місце культу верховного божества, що у своїй назві несе відгуки космогонічного міфу різних племен, які здійснювали тут ритуали поклоніння. Такі топонімічні сліди як Хоревіця, ріка Хорватка, персонаж Хорс з генеалогічної легенди про трьох братів, ідол Хорс у пантеоні Володимира — можливі деякі сліди культу божества в його іраномовному, ірано-слов'янському, давньоукраїнсько-руському етапах відображення культу, що позначався на етнімі.

Карпати становлять важливий осередок архаїки, де солярний культ також мав прадавнє походження, що можуть ілюструвати згадувані *карпи*. Їхня назва розглядається як середовище зі слідами давнього культу божества, ім'я якого відображається у тій же групі *кар-*, *гар-*, *хар-* тощо і становить фонетичну варіацію назви солярного міфу як найзначнішого, найбільш поширеного у прадавніх культурах. Карпати були одним з важливих осередків давніх міграцій дослов'янського і слов'янського періоду. Схожість назви з іменем хорватів не повинна тлумачитись як середовище цього племені, а становить одне з відображень солярної міфології в її досить розвинених іпостасях. Карпати були також важливим центром концентрації дослов'янських і слов'янських племен. Цей своєрідний етнічний вулкан сам по собі був включений у міграційні процеси від Карпат до Адриатики ще дослов'янського періоду. Карпати були і кордоном великого степу, що тягнувся *шляхом сонця* зі сходу і продовжувався в закарпатській Панонії, відгукуючись топонімами у хорватській гірській місцевості як напряму давніх міграцій. Останні відбувалися різними хвилями, в різні часи, нашаровуючись у культурно-етнічному ґрунті складними шарами, які взаємно переплелися настільки склад-

но, що становлять значну проблему в їх мовній, культурній та іншій реконструкції.

У зв'язку з дисперсією на великому просторі назви *хорс-*, *хор-*, що відгукнулася в назві *хор-ват*, виникає поняття Велика Хорватія, що, зокрема, позначалася кольоровою символікою як біла, червона, чорна, і що є відображенням давньої, дослов'янської символіки сторін світу. Проте йдеться не про один якийсь народ, а про поняття, подібне до поняття Русь, що становить не етнічну назву, а своєрідну емблему єднання, утримуваного певною силою, якою була збройна формація вершників, і яка вклонялася своєму божеству війни-сонця Хорсу, Хоросу, Оросу, Русу-Росу з іпостасю дуба як вітваря і Перуна як уособлення грому-блискавки. Поліетнічні племінні маси, що могли іменуватися назвою хорватів чи русів — залежно від тому еліти, яка так іменувалася, були близькі між собою. Ця близькість могла бути етнічною — як слов'яно-іранські, ранньослов'янські, слов'янські племінні об'єднання зі схожою системою врядування. Останнє становило характер захисно-інтервенційного врядування воєнної демократії. В цій системі племінні структури, керовані або спонукувані військовими силами, здійснювали міграційні процеси. В останні періоди вони відбувалися, зокрема, і з тюркомовними аварами, проте міграції розвивалися і без них, за власним ритмом, коли в слов'янському середовищі переносилася інформація щодо напрямів міграцій, кращих пасовиськ, зручних щодо захисту, особливостей природного рельєфу тощо. Але такі міграції могли здійснюватися лише за умов військової організації і саме в такій формі вони найчастіше реалізовувалися.

У процесі розселення слов'яни переносили і свої духовні цінності, зокрема сакральні поняття, що відобразилося в сакралізації природи і відгукнулося у назвах, які мали захисну функцію, найчастіше пов'язувалися з божествами. Можливо, з світоглядним фактором слід пов'язувати поширення назви з основою *кий-* як місця поклоніння божеству. Отже, матеріал ономастики вказує, що одним з важливих проявів вірувань була міфологізація географії, що відгукнулося в топонімії.

Відштовхуючись від знань про міфологію слов'ян на українському просторі, який порівняно пізніше був включений в нову епоху, започатковану введенням християнства, і тому міг до певної міри більше зберегти залишки архаїчних вірувань, зроблено спробу

екстраполювати ці знання на хорватський простір. Потреба в реконструюванні міфологічної дохристиянської культури слов'ян на хорватських землях диктувалася й тим, що в хорватському культурному ландшафті, як це ввижається поглядом з української перспективи, збереглося чимало рудиментів. Проте, в силу певних обставин, зокрема спрямуваннями розвитку хорватської етнології, історичної науки на деякі інші цінності, — християнські перш за все, проблема слов'янської міфології, тобто і хорватської, не отримала достатньої уваги в науці. Один з незначної кількості представників міфологічної школи був Натко Нодило (1834—1912), який серією статей, опублікованих у кінці XIX ст. показав сліди язичницького пантеону в давній хорватській культурі [27]. Його приці тривалий час, аж до останніх десятиріч минулого століття, ігнорувалися в хорватській науці. Проте це не означало відсутність уваги до зазначеної проблеми, якою, зокрема, займалися і окремі ентузіасти, як, наприклад, далматинський священник Анте Шкобаль, що з 1960-х років вивчав і у 1970 р. опублікував власним коштом цінні спостереження щодо міфологічних відображень у хорватському приадриатичному ландшафті [43].

Реконструкція архаїчної духовної культури на хорватському просторі становить складне завдання, яке до певної міри привертало увагу хорватських вчених. Однією з проблем є численні нашарування різних культур, що, за спостереженням фольклористики акад. Маї Бошкович-Стуллі, становлять клубок, який досить нелегко розплутати [8]. На елементи міфологічних вірувань у топонімії Далмації вказував сучасний мовознавець акад. Петар Шимунович [40; 41]. Особливий інтерес у плані вивчення дослов'янської міфології як важливого субстрата в слов'янських нашаруваннях становили дослідження вірувань ілірів, що здійснював акад. Радослав Катичич [17]. Міфологічний фон хорватських народних звичаїв показав Витомир Белай [7].

Отже, погляд з української перспективи на хорватський культурний ландшафт становить своєрідний поштовх, доповнення, продовження у вивченні хорватської міфології. Така ідея домінує у третьому розділі згаданої книги, названому «Відгуки давніх вірувань і зв'язків на хорватському просторі» з зазначенням топонімії міфологічного походження. Спробу реконструкції проведено на прикладі топо-

німічної пари Рагуза—Дубровник. Дві назви одного міста розглядаються як виразний приклад топонімії, що, як висловлювався Роман Якобсон, зберігає вказування на місце культу, незважаючи на зникнення культу. В основі назви Рагуза запропоновано бачити відгук скотарської традиції, що мала глибоке коріння на приадриатичному просторі, на теренах нинішньої Боснії і в цілому на Балканах. Ритуальні традиції з культом бика, вола рефлектують різні топоніми, що мають, з огляду на численні міграційні процеси, різні походження і мовні фіксації. Зокрема, до топонімів із слідами культу бика запропоновано відносити назву сусіднього з м. Рагуза міста Епідаур, Епітаурус, в основі якого також прослуховується назва таурус, тур, що пов'язується з античною традицією культу вола. Включена у водні шляхи комунікацій «народів моря», Адриатика, як затока середземноморського басейну з його прадавніми культурами, зокрема відомої цивілізації острова Крит, де культ вола, тура, бичу був особливо виражений, на своєму узбережжі з численними островами має чимало топонімів з можливою міфологічною інформацією. До таких належить і Рагуза, що так само, як і в сусідньому Епідаурі, становила центр скотарського культу, який, проте, належав вірогідно до іншої традиції. Різноманітність таких назв, зв'язаних з культом, доповнюють і численні топоніми з назвами Волос, Велес, в яких також відгукується згаданий культ вола, що має прадавнє походження, пов'язане з космогонічними міфами і культом громовержця в його різних іпостасях — від Зевса до Перуна. Слов'янські племена, що завдяки своїй військовій організації викликали страх на кордонах Візантійського царства, просуваючись на Балкани, міфологізували ландшафт, де вклонялися своїм божествам, у першу чергу покровителю дружини — Перуну.

У слов'янському середовищі знали, де кращі пасовиська і пов'язані з ними головні культурні осередки чужого етносу, який треба було підкорити. Згідно зі законом завойовників, за яким — для того, щоб підкорити ворога, треба зруйнувати його вівтар і на його місці встановити свій, примушуючи підкорених йому вклонятися, слов'янські військові формации руйнували чужі культові середовища. Саме у такому сенсі було зруйновано давнє античне середовище Епідаур, що біля Рагузи, а поруч з останньою,

впритул до неї, проте ближче до дубового гаю і гори над Рагузою, створено поселення з слов'янською назвою Дубровник. Його ім'я мало сакральне значення як назва культового осередку — святого Гаю з Дубом як вівтарем, в підніжжі якого здійснювалися жертвоприношення покровителю дружини — Перуну, де заколотий віл-тур мав символічне значення перемоги над ворогом. Подібні ритуали здійснювалися і в середовищі підкорених народів, оскільки такий культ у різних проявах варіювався на широкому просторі і особливо зберігався у зонах глибокої архаїки, до яких належали Балкани на континенті, а також адриатичне узбережжя в Середземномор'ї. Слов'яни мусили наголошувати на власній особливості, що відбивала саме слов'янська назва поселення — Дубровник як місто слов'янського походження з Дубовим Гаєм як священним центром на горі, що нині зберігає назву Срдж, маючи в міфологічній семантиці міста функцію гори світу (окремі уснопетичні тексти Дубровника зберігають подібне сприйняття). Численні приклади в урбаністичній структурі Дубровника—Рагузи, особливо семіотика міста, давні записи, пам'ятки культури прочитано як збереження архаїчних рудиментів давньої міфології різного етнічного походження, але типологічно схожого в його тісному сплетінні.

Особливо цінним для створення інформативної бази є те, що приадриатичні міста найчастіше зберігали свою архаїку, в якій імпліцитно присутня міфічна свідомість людини в її осмисленні градобудівництва. Християнство так само прагнуло зводити свої вівтарі на місці язичницьких капищ, трансформуючи їх у християнські храми з назвами, нерідко запозиченими з язичницької культури, але переосмисленими у дусі нової догми. Тому християнський шар у культурному ландшафті Дубровника розглянуто як можливий відгомін світогляду ще не похрещених слов'янських завойовників. На матеріалі різних джерел зазначено, що нинішній хорватській Дубровник, крім видимих культурних досягнень середньовіччя, ренесансної доби (певною мірою зруйновані під час землетрусу в XVII ст.), а також бароко, зберігає різноманітні сліди міфологічних уявлень, що своєрідно інкорпоровані у різних пам'ятках міста. Християнський культурний шар у відповідних формах розвиває деякі уявлення попередніх епох, що дає можливість іменувати Дубров-

ник скарбницею еволюції духовної культури хорватів від дослов'янських, ранньослов'янських часів, через середньовіччя і далі. На низці прикладів запропоновано модель простеження еволюції у плані виникнення міфу, його інтерференції внаслідок етнічних комунікацій, подальшої християнізації міфу, а потім — його романізації в процесі перетворення язичницьких божеств на християнських святих або романізованих образів (фігура Орlando). Такий процес, зокрема, може ілюструвати культ св. Влаха як захисника міста, в якому запропоновано вбачати трансформацію культу Волоса—Велеса у святого вже християнського походження. Подібне припущення свого часу висловив ще згадуваний Н. Нодило, проте воно не було сприйняте в хорватському середовищі, з огляду на виразну християнську апологію і неготовність до інформації про можливу пов'язаність християнських sacramentів з пантеоном слов'янського язичництва (св. Влахо як трансформація з язичницького божества Волоса).

Також звертається увага на потребі вивчення багатовікової давньої літератури від середньовіччя до бароко у створенні інформаційної бази для реконструкції міфологічної культури. Приклад такого підходу подається на інтерпретації поеми «Дубравка» (1628) відомого дубровницького поета Івана Гундулича. Традиційно інтерпретована як алегорія відсічі османській загрози, ця поема, крім такої ідеї, будується на міфологічних джерелах весняного циклу, де уславлення приходу весни і перемоги над зимовим циклом алегорично відображає ідею перемоги над ворогом. Крім того, системою образів бароковий поет, як патріот слов'янства (оспівав славу слов'янської зброї, зокрема і запорозьких лицарів, у Хотинській битві) неначе відобразив відносини між слов'янським населенням (Дубровник) і залишками субстратного контингенту — неслов'янського походження (Рагуза), що могло б становити цінне припущення про згадуваний процес етнічної інтерференції.

Слов'янські мілітантні інтервенції на землі нинішньої Хорватії відображають такі топоніми як Дубровник, проте й інші назви по всій Хорватії. Ономастика країни багата на топонімічні сліди, що вказують на культ Перуна як покровителя завойовників, але й інших, пов'язаних з цим персонажем божеств. Системою назв, міфологізацією природних локацій з елементами ритуалу як гора—ліс—вода, назвами

типу Перун—Волос—Мокош, іншими топонімічними назвами, зокрема з основами на *треб-*, *тереб-* тощо хорватська ономастика засвідчує досить багату, розвинену духовну культуру слов'ян, що вторгалися на ці простори і своїми назвами демонстрували іншим власну військову силу, небесне покровительство. Подібні топоніми особливо виражені навколо приадриатичних міст, де найчастіше перебувало романізоване населення, яке мало прийняти зверхність слов'янських завойовників. Не менша інформація культових місць дохристиянського походження приховується під назвами християнських храмів, що, як правило, належать до раннього середньовіччя або пізнішої доби, коли непохрещені слов'яни приймали християнство, і що цілеспрямовано здійснювалося за порадами римських пап. Церкви з такими назвами як св. Юрай, св. Михаїл та інші найчастіше розташовані на верхівках гір, де, очевидно, були капища Перуна (верхівки гір нерідко мають його назви), поблизу яких нерідко зустрічаються такі назви як Волос, Мокош, тобто персонажі відомого сценарію змієборства.

Крім топонімічної інформації, що, як висловлено припущення, піддається реконструкції, зокрема і завдяки залученню українського матеріалу, на безпосередній зв'язки з українським простором вказують інші прояви хорватської культурної скарбниці як пам'ятки писемності, права, мовна інформація, народна традиція та інші аспекти культури. З метою звернення уваги хорватських дослідників до цих проблем, які вимагають компаративного вивчення, у заключних підрозділах книги відзначено можливі сфери і напрями, теми, деякі конкретні предмети таких досліджень [30]. Книга, в цілому, мала завдання представити Україну як значний напрям розвитку хорватської науки, зокрема в такій актуальній проблематиці як етногенез і міфологія. Автор ставив завдання «просигналізувати» хорватській аудиторії Україною як важливим інформативним джерелом, з огляду на те, що саме створення джерелознавчої бази особливо значне у вирішенні такого складного питання як реконструкція культурних шарів від глибокої архаїки до середньовіччя. Проте згадана книга не ставила за мету стверджувати, що хорвати «прийшли» саме з України.

Розвиток хорватського етногенезу у своїх загальних формах не відрізняється від певних закономір-

ностей в інших народів. Це складний, тривалий процес, в якому можемо виокремити дві головні сфери. Одна з них — умовно статична, друга — виразно динамічна. Під статичним фактором розуміємо таку константу як сам простір, що залишається незмінним. Умовність статичності виявляється у змінності кордонів, конфігурації країни, що особливо характерне для сучасного вигляду Хорватії. Її конфігурація досить виразно говорить про різні історичні інтервенції, що призводили до дифузії кордонів. Проте незмінним залишається сам фактор простору, який належить до того, що називаємо «зоною глибокої архаїки». Останнє впливало на концентрацію тут різноманітної етнічної інформації, що в різних комбінаціях неминуче повинно було відгукнутися в генетичному складі населення. До фактору динаміки належить такий важливий чинник у етногенетичних процесах, як міграція. Умовно статичний простір нинішньої Хорватії, а ширше — простір південно-східної Європи, був зоною невинних етнічних інтервенцій, що відбувалися здавна і перехрещувалися на цих землях. Останнє обов'язково відгукувалося у генетичному коді, що переносився в поколіннях, і що повинно було позначитися на останніх міграційних хвилях — слов'янських. Слов'яни, наголосимо ще раз, просувалися на балканський простір не в одному якомусь часі, а в неодноразових хвилях, різних за обставинами — від поступового проникнення — до стрімких військових інтерференцій, але в цілому процес слов'янської інфільтрації розтягувався на кілька століть. Проникнення слов'ян на балканські землі здійснювалося з різних напрямів і під різними назвами, включаючи і назву хорватів. Остання, як відзначалося, виникла як відображення домінації певної соціальної групи, найвірогідніше військової структури, що підкорювала, об'єднувала поліетнічні племенні групи і яка становила результат слов'яно-іранських синтезів. Типологічно була схожа з поняттями Русь, русичі, де за ім'ям русів стояла аналогічна військова формація, дружина, що вклонялася своєму божеству. Поняття Русь поширювалося на великому просторі, як і поняття хор-с. Таким чином, дисперсія назви з коренем хор- відбиває не плем'я, народ, а певну, поліетнічну племенну формацію, що має назву верхівки — русичів або ж хор-ват-ів.

Просування слов'янських або слов'яно-неслов'янських конгломератів на балканські землі відбу-

валося шляхами прадавніх міграцій, що створювали субстрат слов'янського етнічного шару. Проникнення слов'ян, які іменувалися хорватами (у сучасній хорватській науці стверджується, що хорвати — це певна група, що була неслов'янська за походженням) на землі нинішньої Хорватії відбувалося не тільки з нинішніх українських земель, тобто нинішні хорвати не обов'язково пов'язані з землями сучасної України. Слов'янські вторгнення відбувалися і з інших напрямів, де також згадуються білі хорвати, отже з нинішніх західнослов'янських територій. Проте, вірогідним є те, що генетичне древо сучасного хорватського етносу у своєму корінні сягає також далеко і до українських земель. Останнє потребує і може бути підтвержене конкретними порівняльними дослідженнями з залученням широкого кола вчених з хорватської та української сторони. Саме це було одним з головних завдань опублікованої в Загребі книги «Етногенез і міфологія хорватів у контексті України», деякі положення якої тут зроблено спробу пояснити.

Логічним є питання щодо реагування хорватської аудиторії на представлене бачення з української перспективи. Як відзначалося, в цілому, в хорватському суспільстві досить виражений інтерес до України, яка сприймається спорідненою у плані історичної долі. Також поширеним в широких колах є переконання, що хорвати «прийшли з Карпат». Щодо наукових кіл як головного адресата, якому вказувалося на значний міфологічний шар слов'янського походження в хорватському історично-культурному ландшафті, недостатньо вивченому, на незаслужено забутих або недооцінених дослідників минулого, таких як Натко Нодило чи Анте Шкобаль, на прикру відсутність видання типу *Лексикон хорватської міфології* та інше, реагування було різне — від зацікавленості до стриманості. Останнє пояснювалося різними причинами, зокрема традиційною критичністю до міфологічної, етногенетичної проблематики в деяких колах, схильних до модерних соціо-етнологічних досліджень сучасності, ніж до архаїки. Не меншою була певна стриманість до різних іноземних інтервенцій, які по-різному сприймаються в хорватському середовищі. Проте характерним було визнання, що в хорватських наукових колах недостатньо відома інформація з українського простору — як у плані матеріальної культури, так і науко-

вих результатів. Завдання хорватської україністики, української хорватістики вбачалося в тому, щоб представити цю інформацію і спробувати екстраполювати її на окремі питання хорватського етногенезу й міфологічної культури. Такі прагнення вбачаються виправданими, що опосередковано підтверджує і факт цілеспрямованого, посиленого вивчення в останні роки в сучасній хорватській науці саме тих аспектів, про які ми говорили. Безумовно, важливим є відновлення інтересу до спадщини Н. Нодила, на потребу повернення до спадщини якого зазначалося в згаданій монографії, дослідженого у світли сучасної етнологічної методології. Для подальшого порівняльного вивчення має пізнавальне значення публікація словника з хорватської демонології [23]. Не менший інтерес становлять і дослідження останніх років, що показують наявність слов'янського міфологічного фракталу в хорватському культурному ландшафті [15; 16; 20]. Ці новітні публікації можуть сприйматися і як підтвердження вірності поставлених у згаданому дослідженні питань щодо потреби реконструкції дохристиянської культури, проблеми етногенезу, зокрема і в українському контексті.

Проте останнє — український контекст — ще й досі недостатньо представлений, осмислений саме хорватськими авторами з простої причини — зосередженості на західному напрямку і відсутності зв'язків з українським напрямом, а також через недостатнє знання українського матеріалу. На нинішньому етапі суть завдання полягає в тому, щоб відтворити, ширше представити цей контекст. Йдеться, в першу чергу, про необхідність висвітити українську наукову інформацію хорватському науковому адресату. Ця інформація стосується тих аспектів, які можуть викликати інтерес з хорватської сторони у плані відображення окремих проявів історичної архаїки з українського простору, яка може кореспондувати, або ж навпаки не кореспондує, з хорватською інформацією. Пізнавальний напрям важливий, оскільки в хорватському науковому просторі знання про український матеріал ще недостатньо представлені. Цей, умовно кажучи, інформативний матеріал можемо також поділити на три сфери: матеріальна культура, філологічна і теоретична база. Останнє стосується проблеми визначення народу, етносу, нації, критеріїв, методів дослідження етногенезу і застосування отриманої інформації щодо

конкретного народу — українського чи хорватського до теорії конкретного етносу. Отже, йдеться про необхідність переосмислення критеріїв методології, що формувалася за часи відповідних ідеологічних режимів, подібних як у хорватському, так і українському в ХХ столітті. Саме через канонічність, непорушність ідеологічних норм попередньої ідеологічної системи, з її руйнацією почалися заперечення певних догм, що, однак, іноді призводило до певного радикалізму, зокрема і в питаннях етногенезу. В Хорватії це виявилось і в згаданій апології іранської теорії з запереченням слов'янського походження етносу, що нерідко базується на недостатньому знанні. Так само і серед новотворів української громадянської ініціативи, зокрема західноукраїнської, виникла апологія хорватства, своєрідна кроатофілія зі ствердженням про належність українського регіону до легендарної Білої Хорватії. Існує чимало декларувань українського хорватства, що, в основному, недостатньо відомо в Хорватії або ж пізнавалося на рівні народної дипломатії. Подібні ствердження становлять інтерес як громадянська ініціатива, що більш рішуча, але і ставить питання про перевіреність аргументацій відповідним науковим апаратом.

Треба відзначити, що на різницю становища від початку 90-х років минулого століття, коли Україна і Хорватія були типологічно досить близькими у статусі країн, що виголосили незалежність, і що відкривало простір для взаємного зближення, на сучасному етапі політичні інтереси Хорватії спрямовані на мету приєднання і адаптацію до євросоюзних механізмів, за межами яких перебуває Україна. Проте, незалежно від зміни політичних пріоритетів, незмінними залишаються згадувані нами константи — народ, етнічний простір, історія. Завданням сучасної науки є необхідність щодо зазначеної проблеми поступового, цілеспрямованого заповнення вакууму на просторі українсько-хорватських взаємин. Незаперечним виглядає факт давніх комунікацій між простором Карпатського регіону і нинішнім хорватським, але цей процес вимагає конкретних вивчень, науково апробованих аргументів. Лише декларування причетності до «білого хорватства» в Західній Україні без наукової апробації може відштовхнути наукових співрозмовників з хорватського боку або звести це питання до «народної дипломатії», друж-

ніх відносин з ефектом зацікавленості в туризмі як головної економічної галузі Хорватії.

Потрібен міжнародний двосторонній проект, спрямований на комплексне міждисциплінарне вивчення українсько-хорватських взаємин різних історичних етапів. Дослов'янський період повинен показати існуючі комунікації на просторі від північного Причорномор'я, через карпатський регіон до адриатичної вертикалі, де простежуються схожі сліди архаїчних етнікумів (іліри, кельти та ін.). Цей субстрат своєрідно відгукнувся в слов'янському етносі, що просувався тими ж маршрутами, умовно кажучи — давньою «трасою сонця» зі сходу на захід.

На часі постає завдання перед археологічною наукою щодо необхідності порівняння археологічної інформації на цьому маршруті. Певні спроби, зауваження робилися з боку археологів минулого століття, але вони залишилися нерозвиненими.

Окремий важливий напрям становить порівняльне дослідження традиційної народної культури, результати якого могли з більшою конкретністю показати видимі аналогії в традиції карпатського регіону і окремих хорватських регіонів. Особливо результативним може бути вивчення скотарської традиції, народного ремесла, житла, інтер'єру, орнаментики, типів народного вбрання. Вже давно помічена, проте не отримала висвітлення, схожість у народному мелосі карпатського регіону та регіону Меджімур'я в Хорватії.

Не отримали подальшої розробки помічені в минулих століттях вражаючі аналогії у системі права Київської держави (*Руська правда*) і в пам'ятці хорватського права (*Polički statut*). Потребують поглибленого вивчення період раннього середньовіччя, але й подальші часи, аж до падіння Київської державності, що могло призвести до нових міграцій з українського напрямку на нинішні хорватські землі, куди було перенесено певні елементи староукраїнської цивілізації. Зокрема, грошові одиниці як *куна* і *гривня* були відомі на давньоукраїнському і хорватському просторі.

Також потребують детального наповнення раніше висловлювані спостереження щодо аналогій в антропології хорватського етносу та населення окремих регіонів України. Згадувані нами нові методи дослідження в галузі молекулярної генетики ставлять конкретну проблему необхідності включення відповідної української науки в компаративне вивчення, зокрема, і антропології.

Філологічний аспект — великий за обсягом питань, матеріалу є особливо важливим. Він потребує прямого співробітництва мовознавців обох сторін, які б на науковій базі, відповідним апаратом опрацювали низку питань. Одним з відповідальних напрямів є порівняння в ономастиці, адже саме ономастика зберігає велику інформацію, але і неменший ризик поверхових тлумачень. На жаль, тема топонімії нерідко була предметом зацікавленень ентузіастів, що, не маючи відповідної методики, лінгвістичної підготовки, легко стверджували різні «схожості». Потребує порівняльного вивчення картина діалектів з карпатського регіону, особливості лексичного, морфологічного складу двох мов та інше⁶.

Окреслені поля дослідження не вичерпують усіх питань, які неминуче виникатимуть у ході розробки пропонованого проекту⁷. Очікувані результати повинні, в першу чергу, заповнити існуючий вакуум у науці, що було зумовлено, зокрема, і через згаданий стан у розвитку українсько-хорватських відносин. Ініціативи, які на нинішньому етапі виявляють громадянські організації, ще більше засвідчують потребу в науковому осмисленні зазначеної проблеми, яка повинна стати центральною в сучасній українській і хорватській академічній науці.

1. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. Бердяев. — М. : Наука, 1990. — 159 с. — (Репринтное воспроизведение).
2. Майоров А.В. Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона / А.В. Майоров. — С.-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. — 208 с.
3. Пащенко Е.Н. Дубровник в сравнительном изучении славянской мифологии / Е.Н. Пащенко // Балканские чтения. I. Симпозиум по структуре текста. Тезисы и материалы. — М. : Институт славяноведения и балканистики АН СССР, 1990. — С. 133—136.
4. Пащенко Є. Сто років у Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко / Є. Пащенко. — К., 1995. — 351 с.

⁶ Порівнянням сучасної української та хорватської мов тривалий час займаються викладачі кафедри української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету проф. Миленко Попович і Раїса Тростинська, бібліографія: посилання 27.

⁷ На деякі аспекти вказано в роботі: *Paščenko Jevgenij. Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija. — Zagreb, 2010.*

5. Румянцев О.Е. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918—1991) / О.Е. Румянцев. — München ; Berlin, 2010. — 523 с.
6. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917—1921 роки з аналізом сьогодення / В. Сергійчук. — Львів : Свічадо, 2002. — С. 664—671.
7. Belaj V. Hod kroz godinu: mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja / V. Belaj. — Zagreb : Golden marketing, 1998. — 375 p.
8. Bošković-Stulli M. Usmena književnost / M. Bošković-Stulli // Povijest hrvatske književnosti. — Zagreb : Školska knjiga, 1978. — 353 p.
9. Čurić M.N. Staroiransko podrijetlo Hrvata / M.N. Čurić. — Zagreb : Autorska naklada, 1991. — 143 p.
10. Dzino D. Becoming Slav, Becoming Croat (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450—1450) / D. Dzino. — Leiden and Boston : Brill, 2010. — 271 p.
11. Etnogeneza Hrvata / Uredio Neven Budak. — Zagreb : Nakladni zavod Matice Hrvatske i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995. — 287 p.
12. Hauptmann L. Kroaten, Goten und Sarmaten / L. Hauptmann // Germanoslavica 3. — Brno, 1935. — 337 p.
13. Hrvatska // Ukrajina. Kulturne veze od Jadrana do Dnjepra / priredio Evgen Pašcenko. — Zagreb : Biblioteka Relations. Dvojezično hrvatsko-ukrajinsko izdanje, 1996. — 421 p.
14. Historija naroda Jugoslavije. — Zagreb : Naprijed, 1963. — 500 p.
15. Katičić R. Božanski boj / R. Katičić. — Zagreb ; Mošćenička Draga : Matica hrvatska, 2008. — 388 p.
16. Katičić R. Gazdarica na vratima / R. Katičić. — Zagreb ; Mošćenička Draga : Matica hrvatska, 2011. — 283 p.
17. Katičić R. Illyricum mithologicum / R. Katičić. — Zagreb : Antibarbarus, 1995. — 484 p.
18. Katičić R. Književnost i naobrazba hrvatskog srednjovjekovlja / R. Katičić. — Zagreb : Matica hrvatska, 1998. — 760 p.
19. Katičić R. O podrijetlu Hrvata / R. Katičić // Hrvatska i Europa. — Zagreb, 1997. — P. 112—155.
20. Katičić R. Zeleni lug: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine / R. Katičić. — Zagreb : Matica hrvatska, 2010. — 410 p.
21. Kelemina J. Goti na Balkanu / J. Kelemina // Časopis za zgodovino in narodopisje 27. — Maribor, 1932. — P. 7—21.
22. Kelemina J. Libellus Gothorum I—VII, študije o starogermanskih spominih v naši zemlji / J. Kelemina // Etnolog 12. — Ljubljana, 1939. — P. 7—21.
23. Klaić N. Povijest Hrvata u srednjem vijeku. — Zagreb : Globus, 1990. — 469 p. Kulturni bestijarij / ur. Marjančić S., Zaradija Kiš A. — Zagreb : Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, 2007. — 780 p.
24. Marčinko M. Indoiransko podrijetlo Hrvata / M. Marčinko. — Zagreb : Jurčić d. o. o, 2000. — 170 p.
25. Margetić L. Dolazak Hrvata / L. Margetić. — Split : Književni krug, 2001. — 339 p.
26. Mužić I. Hrvati i autohtonost. Podrijetlo i pravjera Hrvata / I. Mužić. — Split : Knjigotisk, 2001. — 273 p.
27. Nodilo N. Stara vjera Srba i Hrvata / N. Nodilo. — Split : Logos, 1980. — 645 p.
28. Pašcenko E. Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine / E. Pašcenko. — Zagreb : Meditor, 1999. — 329 p.
29. Pašcenko J. Kulturna baština Ukrajine / Pašcenko J. // Hrvatska revija. — 2006. — IV, 2. — P. 19—33.
30. Pašcenko J. Od Kijeva do Poljica. Tragom prastarih migracija / Pašcenko J. — Zagreb : Hrvatsko-ukrajinsko društvo, Udruga hrvatskih ukrajinjista, 2010. — 104 p.
31. Pašcenko J. O Rusinima kao ukrajinskom subetnosu / Pašcenko J. // Migracijske teme, prosinac. — 1997. — S. 195—200.
32. Pašcenko J. Podrijetlo Hrvata i Ukrajina / Pašcenko J. — Rijeka : Maveda, 2006. — 161 p.
33. Pašcenko J. Stvaralaštvo Jurja Križanica u Ukrajini 1659 / Pašcenko J. // Riječ. Časopis za slavensku filologiju. (Rijeka). — 2006, 2. — P. 40—53.
34. Pašcenko J. Ukrajinsko pitanje u Jugoslavijama. Politički kontekst hrvatske ukrajinstike / Pašcenko J. // Desničini susreti 2009. Zbornik radova. — Zagreb, 2001. — P. 220—233.
35. Podrijetlo Hrvata (zbornici simpozija 2001—2006), dio I. — Indoiranski iskon, II. — Genetička otkrića, III. — Etnogeneza. — Zagreb ; Zabok : Udruga Muži zagorskog srca, 2007. — 350 p.
36. Primorac D. Znam otkuda dolaze Hrvati! / D. Primorac // Večernji list. — Zagreb. — 24 rujna 2011. — P. 44.
37. Sakač S.K. Hrvati do stoljeća VII (zbornik radova) / S.K. Sakač. — Zagreb : Darko Sagrak, 2000. — 145 p.
38. Staroiransko porijeklo Hrvata (zbornik simpozija). — Zagreb ; Tehran : Iranski Kulturni centar, 1999. — 526 p.
39. Šegvić K. Die gotische Abstammung der Kroaten / K. Šegvić // Nordische Welt 9. — Berlin, 1935. — P. 112—140.
40. Šimunović P. Istočnojadranska toponimija / P. Šimunović. — Split : Logos, 1986. — 307 p.
41. Šimunović P. Toponimija otoka Brača / P. Šimunović // Brački zbornik 10. — Supetar. — 1972. — 350 p.
42. Škegro A. Najstariji «popis» Hrvata: Javni natpisi s dviju mramornih ploča iz Tanaisa na Azovskom moru / A. Škegro // Bosna Franciscana 16. — (2002) X. — P. 134—144.
43. Škobalj A. Obredne gomile / A. Škobalj. — Trogir : Ogranak Matice hrvatske Trogir, 1999. — 684 p.
44. Tko su i odakle Hrvati — revizija etnogeneze. — Zagreb : Znanstveno društvo za proučavanje podrijetla Hrvata, 1994. — 300 p.
45. Udalcov A.D. Porijeklo Slavena / A.D. Udalcov. — Zagreb : Novo pokoljenje, 1948. — 65 p.
46. Ukrajina / priredio Eugen Pašcenko. — Kolo, 1997. — Br. 3. — Jesen. — P. 171—339.

47. Ukrajina u prošlosti i sadašnjosti / uredio Jevgenij Pašcenko // Dubrovnik, časopis za književnost i znanost. — 2007. — Broj 3. — P. 7—187.
48. Ukraine — Croatia : In Search of Analogies. Problems of Postcommunist Societies. — Zagreb : Croatia Comission for UNESCO, 1997. — 180 p.
49. Ukrajinska književnost. Pogovor // Ukrajinska lirika / prevela i priredila Antica Menac. — Zagreb : Matica hrvatska, 1998. — P. 241—250.
50. Vidović M. Hrvatski iranski korijeni / M. Vidović. — Zagreb : Grgur Ninski, 1991. — 170 p.
51. Бібліографія Кафедри української мови і літератури Філософського факультету Загребського університету. Електронна адреса кафедри: <http://www.ffzg.unizg.hr/slaven/ukrajnistika/>.
52. Пащенко Є. «Сто років у Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби бароко». — К., 1995. <http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/epascenko-100.html>.
53. Margetić L. Turski povijesničar o Hrvatima. O. Karataj, *Hrvat Ulusunum Olusumu, Erken Ortacağ'da Türk — Hrvat Iliskileri* (Formiranje hrvatske nacije, Tursko-hrvatski odnosi u ranom srednjem vijeku. — Assam ; Ankara, 2000, XVII + 221: encrypted.google.com/#sclient=psy-ab&hl=en&site=&source=hp&q=Lujo+Margeti%C4%87.++Turski+povijesni%C4%8Dar+o+Hrvat+ima.+O.+Karataj%2C+Hrvat+Ulusunum+Olu
54. Primorac D., Marjanović D., Rudan P., Vilems R., Underhill P. Y kromosom i genetsko podrijetlo Hrvata. <http://www.scribd.com/doc/63662028/DraganPrimorac-Y-kromosom>.

Yevhen Pashchenko

ON UKRAINIAN CONTEXT OF PROBLEMS AND TASKS BY COMPARATIVE STUDIES IN CROATS' ETHNOGENESIS

The article has presented some main directions in the research-works as for ethnogenesis of Croats with historical development of problem field and pointed out some major works of Croatian and foreign scholars. The Ukrainian context has been highlighted as a need of complex interdisciplinary study of Croatian and Ukrainian scientists. The article has also exposed a series of items defined in the course of past research-works and pointed out the spheres for further efforts.

Keywords: ethnogenesis of Croats, Croatian-Ukrainian relations, Dubrovnik, Ragusa, a myth.

Євген Пащенко

ПРОБЛЕМИ І ЗАДАЧІ СРАВНІТЕЛЬНОГО ІЗУЧЕННЯ ЕТНОГЕНЕЗА ХОРВАТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТЕ

Рассмотрены основные направления изучения проблемы этногенеза хорватов в историческом развитии, указаны некоторые главные труды хорватских и иностранных исследователей. Украинский контекст освещен как необходимость комплексного междисциплинарного исследования украинских и хорватских ученых. Изложены положения осуществленных исследований и указаны сферы дальнейшего изучения.

Ключевые слова: этногенез хорватов, украинско-хорватские связи, Дубровник, Рагуза, миф.